

FANTÁZ

19

2016

FANTASY

HOROR

SCI-FI

Fantázia 2016

Antológia fantastických poviedok

Finálové a ďalšie vybrané poviedky z literárnej súťaže
Martinus Cena Fantázie 2016

Súťaž organizuje Občianske združenie Fantázia
Generálny partner: Kníhkupectvo Martinus.sk

Partneri: Intel, Artis Omnis, Incheba, a. s.
Porota hodnotila na čítačkách: Dibuk Saga

Mediálni partneri:

Kultura.sme.sk, Knižná revue, Radio_FM, Quark.

Ceny venovali:

Intel, Martinus.sk, Microsoft, Publico, Incheba, ESET,
vyd. Artis Omnis, vyd. IKAR, iHRYsko.sk, Blackfire Games.

Fantázia 2016

Antológia fantastických poviedok

Zostavili: Lucia Lackovičová, Ivan Alakša

Jazyková úprava: Lucia Lenická

Copyright © Fantázia media

Publisher © Fantázia media, s. r. o., 2016

Cover © Dodo Dobrík, 2016

Všetky práva vyhradené

ISBN 978-80-89823-03-1

ERICH MISTRÍK

O poviedke, o dobrej poviedke a o pôžitku z literatúry

Do tejto súťaže bolo možné prihlásiť poviedky v troch žánroch – ale žánre nakoniec vôbec neboli dôležité. Je to len formálne odlišenie, ktoré nehovorí nič o kvalite poviedky. Lebo čím sa horor odlišuje od iného žánru? Asi tým, že v ňom vystupujú strašidlá, strašidelné zámky, zombie, tečie krv, používajú sa mučidlá, veci sa dejú v tme a v noci, v pivniciach nájdeme aj množstvo iných rekvizít. Ale zvýši sa kvalita poviedky, ak do deja vstúpi zombie? Možno aj áno, avšak kvalita pravdepodobne nebude závisieť od tej zombie, ale od mnohých iných vecí.

Jedným z predpokladov dobrej poviedky je dobrý príbeh. Bez neho sa dobrá poviedka nezaobíde. Dobrý príbeh však nevznikne len zo slovies – čiže z činností, z akcií a z udalostí. Ak je ich príliš mnoho, príbeh sa práve kvôli nim stráca, lebo čitateľ už nevie, kto-čo-kedy-prečo urobil-vykonal, vie iba to, že sa niečo stalo, ale stratil sa pri *päťdesiatej piatej akcii* a zvyšných *stotridsať* už nevládze sledovať.

Príbeh sa dá vybudovať aj z emócií, z priamej reči, z opisov, z čohokoľvek. Niekedy stačí obyčajná premena jednej emócie na inú, a môže sa to stať v trojstranovej poviedke. Možno sa v poviedke nič nedeje, možno sa postava celý čas vezie v autobuse a hľadá von oknom – ale už je tu príbeh emócií tejto postavy.

Aj veľkí spisovatelia sa potkli pri snahe vybudovať výborný príbeh. Niekedy boli premotivovaní a chceli mať dokonalý príbeh, a tak vymýšľali epizódy jednu za druhou. Ich príbeh však možno prestal plynúť prirodzene, lebo sa odvíjal podľa predstáv autora – takže autor znásilňoval svoje vlastné postavy.

Dobrý príbeh plynie prirodzene, podľa toho, ako myslia a cítia postavy, nie ako si myslí autor. Ak sa niečo v dobrom príbehu stane, stane sa to preto, lebo postava k tomu nejako dospela svojím vnútorným nastavením, alebo svojimi činmi, alebo ju k tomu postupne donútilo okolie. Ale nesmie sa to stať preto, že si autor predstavuje, že „sa to hodí“: Napríklad postava náhodou vo svojom vaku objaví *elektrónový premiestrňovač v čase*, o ktorom doteraz nevedela, ale ktorý vyrieši nebezpečnú situáciu. Alebo spisovateľ chce, aby to bol horor, tak sa na stole znenazdajky objaví *hovoriaca a krvavá hlava*, hoci nevieme, kde sa vzala a čo spôsobilo jej zjavenie sa.

V tejto knižke je veľa dobrých príbehov. Vystupujú v nich mnohé plastické postavy s bohatým vnútorným životom. Nie sú také všetky, ale mnoho z nich áno.

Postavy sú druhým kľúčom k dobrej poviedke. Každý literárny žáner unesie aj postavy s chudobnejším vnútorným životom. Aj postavy, ktoré sa nevyvíjajú. Ale v dobrom literárnom diele žijú postavy vlastným životom a menia sa. Mení sa ich aktivita, a tá odráža vývin ich psychického sveta. Alebo sa menia ich vzťahy k ľuďom.

Ak sa postava zmení, ľahšie uveríme, že sa mohol zmeniť aj jej motív k nejakým činom. Lebo ak sa postava nemenila a koná rovnako stereotypne, potom by sme napr. v sci-fi ťažko uverili, prečo niekto zrazu chce zachraňovať Zem, hoci dovtedy na to nemal/nemala ani pomyslenia.

Vtedy možno postavám veriť, lebo sú pravdepodobné. Nie je problém vymyslieť špecifickú postavu, napr.

Mravčiaceho a mravčonosného levo-čarodejníko-smrtonosného-kráľovraha zo 45. storočia na hviezde Beta-famula-cinkulaštvrtá-ZetaX, ktorý sa živí šedou mozgovou kôrou z flexibilne sa ozývajúcich a magneticko rezonujúcich siločiarových, geneticky modifikovaných praludí, ktorých supersonická a elektrickými mravcami ovládaná medzegalaktická raketa náhodou stroskotala v jeho temnej jaskyni porastenej dinosaurími šupinami vyleštenými hyper-zmutovanými tuleniami ušami štvrtej generácie.

Aby sme však uverili tomu, čo takýto drako-čaro... urobí, mali by sme vidieť, že koná podľa svojich vlastných zámerov a túžob.

Aj keď ide o nezmyselnú bytosť, aj tak očakávame, že bude mať nejaký, aspoň maličký vnútorný život. Inak mu nemožno veriť – a čo je pre autora najhoršie, vtedy ťažko uveríme aj autorovi.

Do poviedky, ktorá v zásade patrí ku kratším žánrom, sa nemestí veľa postáv, to unesie román. Avšak niektorí spisovatelia, ktorí chcú mať dokonalú poviedku, ju zaľudnia (ak sa pri niektorých bytostiach z fantasy, z hororu alebo zo sci-fi dá použiť termín zaľudniť) desiatkami postáv – ale čitateľ sa stratí v ich vzájomných vzťahoch, premieša sa mu ich vnútorný svet a nevládze sledovať, ktorá postava čo vykonala. A najhoršie, ak sa to autorovi stane na prvých stranách poviedky.

Aj najlepšie vybudovaný príbeh s výborne precíteným vnútorným životom postáv dokážu úplne zničiť rekvizity. Zvlášť pri sci-fi poviedkach.

Veľa autorov si myslí, že dobré sci-fi vznikne, ak sa odohráva v ďalekej budúcnosti so *supervyvinutou technikou*, ktorú sa snažia vymyslieť a opísať. Výsledné texty sa potom podobajú blúzneniam E. Dänikena, ktorý na starých kresbách rozoznával kozmonautov, lebo to, čo považoval za oblečenie týchto postáv, sa náhodou podobalo oblečeniu kozmonautov v Dänikenových časoch. A tak súčasní autori doťahujú súčasnú techniku do absurdných výšin, netušiac, že zajtra už nič z toho nebude platiť a bude to smiešne.

Dobrá literatúra neunesie veľa rekvizít. Radšej ich zapojiť do akcie a využiť každú rekvizitu do posledných jej možností – a nie hromadiť stále nové rekvizity. Dobrá rekvizita má nejaký dramatický význam, posúva dej.

Aj prostredie dokáže podržať alebo zničiť dobrú poviedku. Netreba vymýšľať prostredie. Slušný horor sa dá napísať napríklad aj o *nočnom živote... povedzme v Lučenci*.

Označenie žánra je síce len formálnym kritériom, nie kritériom kvality, ale predsa môže niečo spôsobiť. Niekedy netušíme, v akom žánri je **poviedka** napísaná. Prechody medzi žánrami sú niekedy dokonca fajn, lebo robia poviedku pestrou a čitateľovi ponúkajú záhadu – bude sa to vyvíjať ako horor, alebo komédia? – čo môže jeho zážitok len zvýšiť.

Ak sme však v súťaži, ktorá si žiada len určité žánre, asi by sa ich poviedky mali pridržiavať. V tohtoročnom súbore nájdeme aj

miešanie žánrov, ale zväčša si autori uvedomovali, v akom teréne sa pohybujú.

Aj žánru však treba veriť. Ak má byť poviedka dobrým horrom, mala by čitateľovi naskakovať husia koža z *atmosféry*, a nie z množstva krvi okolo. Množstvo krvi môže byť obyčajnou vonkajšou rekvizitou, ktorú si prial autor, ale nie je nevyhnutná pre príbeh. Oveľa väčšiu silu má hororová atmosféra. Je to ako keď vyjdeme z kina, kde sme videli Hitchcockových Vtákov a na ulici sa nevdojak *zľakneme letiaceho holuba*.

Atmosféra spôsobí, že sa čitateľ bojí. Aj povahou atmosféry sa môžu žánre jasne odlišovať.

Napríklad pri horore by sme sa mali báť. Často čítame horory preto, aby sme sa báli. Ale – je to nepochopiteľné... veď ako sa človek môže tešiť, že sa bude báť?

A predsa môže byť tento strach príjemným, šteklivým zážitkom, trochu ako dirty pleasure. Pri horore totiž vieme, že sa nebojíme naozaj, že sa s poviedkou len tak hráme na strašenie. Niekedy je škoda, ak nás chce autor/autorka poviedky silou-mocou vystrašiť a vymýšľa prvoplánovo strašidelné situácie. Príjemnejšie strašia tie poviedky, v ktorých neprichádza strach zrazu a povinne, na príkaz autora, ale prichádza nenápadne a pomaly sa stupňuje.

Keď si v pohode čítame ... a zrazu zistíme, že sa začína diať niečo nepríjemné, už je to dokonca tu... či tu?... alebo tam?!... ešte je ďaleko!... uááá... niečo hrozné tu niekde je, ale nevieme, z ktorej strany to prichádza...! Strašenie (strašidlo) je tu, strach vrcholí, a my stále netušíme, kedy a ako sa všetko skončí. Chceme, aby to skončilo, ale zároveň nám to mrazenie na chrbte robí dobre, lebo veď sme sa chceli báť.

Také poviedky bavia, lebo nám ukazujú, čoho sa bojíme, čo zvládame s nadhľadom a s úsmevom, čo už nezvládame.

Pri čítaní fantasy by sme asi mali dostať možnosť ponoriť sa do sveta, aký nikdy nezažijeme, lebo taký nikdy nemôže existovať. Fantasy spisovatelia sa, žiaľ, často vybijajú v *zaklínadlách*, v *magických postavách*, v *čarovných mečoch*, v *trolloch*, v *odkazoch na slovanskú mytológiu alebo rozprávky*... a mnohým chýba nadhľad a humor. Je to paradoxné, lebo z našich troch žánrov práve fantasy asi najskôr znesie humor.

Je fajn, ak sa pri čítaní fantasy poviedok zabávame. Fantasy dokáže čitateľa vtiahnuť do inak nezmyselného sveta mágie a mystiky (nevyhnutná *tajuplnosť* fantasy), kde ho však neopustí zvedavosť (nevyhnutné *napätie* vo fantasy), kde sa bude trochu báť (hrdinovia musia *prekonať veľa prekážok* až na hranici smrti), kde však čitateľ uverí v dobrý výsledok (*uveriteľný happy end*, ktorý vyplýva z logiky príbehu). Z týchto troch žánrov je práve fantasy najoptimistickejšia, preto môže byť v nej aj najviac zábavy.

Škoda, že aj v zahraničnej fantasy je dosť málo satiry, karikatúry, sarkazmu, často chýba vtip, ktorý by sa pohrával so slovami či s komickými vlastnosťami alebo vzťahmi postáv, zriedka nájdeme show, frašku, paródiu, grotesku, či obyčajnú srandu. A čo je úplne nepochopiteľné – ak sa vo fantasy objaví *erotika*, tak je *neskonale vážna*, je úplne bez humoru a nadhľadu.

Sci-fi nás často núti rozmýšľať o tom, či sú zobrazené situácie pravdepodobné, ale ešte lepšie je, ak nás – jeden z hlavných účelov sci-fi – text vedie ku konfrontácii nášho sveta s možnými obrazmi budúcnosti.

V sci-fi literatúre sa tiež niekedy vyskytuje nuda. Sci-fi asi ponúka spisovateľom najviac možností nepísať o ľuďoch, ale o množstve „budúcich“ rekvizít a možných situácií z budúcnosti. *Technologický optimizmus* v sci-fi slávi triumfy, ale niekedy je tej technológii jednoducho priveľa. Dokonca aj dystopie trpia niekedy priveľkým množstvom rekvizít.

Nie je zábavná tá dystopia, ktorá ukazuje kataklizmu a koniec sveta tým, že *vypočítava detaily pohonu kozmickej stanice* alebo opisuje *detaily šupín na chrbte príšery*. Je to nuda, ak sa svet rúca kvôli len nejakým príšeram z inej galaxie alebo kvôli vyšinutej technológii. To nech si robia v Hollywoode, kde na to majú techniku.

Príjemná je dystopia, kde sa svet rúca kvôli vzťahom medzi ľuďmi. Také poviedky ľahšie zaujmú, lebo ukazujú, akí môžu byť ľudia, lebo texty ponúkajú možnosť „na nečisto“ prežiť vzťahy zloby, nenávisti či obyčajnej ľahostajnosti.

Kľúčom asi je, aby poviedka ukázala čitateľovi, ako myslia a cítia iní ľudia. Z takých poviedok si možno niečo odniešť, aj keď sa nehrajú na nič vznešené a veľkolepé. Cez ľudí v týchto textoch sa

možno pozrieť na svet inými očami a načas zabudnúť na vlastný pohľad. Alebo si ho aj skorigovať.

Každý žáner však znesie humor. Humor ukazuje, že autor má nad svojou poviedkou nadhľad, že ju neberie smrteľne vážne, akoby išlo o život. Pri písaní poviedok vôbec nejde o život, ale o zážitok. A pri dobrej poviedke by sme sa mohli aj zabávať. Lebo nielen vážna literatúra je dobrou literatúrou, dobrou literatúrou môže byť aj poviedka, ktorá nechce sprostredkovať žiadne veľké posolstvo, ale chce človeka len zabaviť, alebo postrašiť, alebo rozosmiať.

A čo s tým všetkým urobí porotca, ktorý má poviedky hodnotiť?

Hlavne musí čítať. Opakovane sa vracat' aj k tomu, čo sa mu nepáčilo. Lebo sa nemôže spoľahnúť na nejaké svoje vopred dané kritériá, vtedy by poviedky znásilňoval. Svoje dovtedajšie kritériá si musí vždy upravovať podľa žánru, v ktorom sa ocitol, podľa skúsenosti/neskúsenosti autorov, podľa súčasného stavu žánrov či aj tej veľkej „svetovej“ literatúry.

Ale čo má hodnotiť?

Stavbu, kompozíciu, štruktúru? Dej a príbeh? Psychológiu postáv? Motiváciu postáv? Pravdepodobnosť prostredia? Prerobovanie detailov? Čistotu žánru? Úroveň slovenčiny? Napätie? Úroveň fantázie autora? Odkazy na iné literárne diela? Súvislosti s vývinom žánru vo svetovej literatúre? Má hodnotiť zámery autora/autorky, ktoré sa niekedy dajú z textu vytušiť, alebo výsledok, ktorý zámerom nemusí zodpovedať?

Rozhodovanie je veľmi ťažké, lebo:

Neadekvátne postavené kritériá môžu autorom ublížiť. V súťažiach, ako je táto, sa zúčastnia aj totálni začiatočníci aj skúsení harcovníci. Na každého/každú z nich platí niečo iné, hoci tie *absolútne kritériá literárnej kvality* platia na každého. Ale začiatočníkovi ešte rôzne neohrabanosti odpustíme...

Niekedy treba komunikovať s inými čitateľmi, lebo si tak obrusujeme a konfrontujeme svoje zážitky a svoj vkus. Ale trochu nám to aj situáciu skomplikuje, lebo sa musíme pýtať:

Prečo druhí hodnotia túto poviedku tak vysoko, keď ja som bol z poviedky zhrozený (a naopak)? Kto to vidí zle, ja alebo oni? Je to skutočne len vec individuálneho vkusu? Určite z veľkej čas-

ti áno, ale každá poviedka predsa má určité objektívne kvality, každá je „nejako“ napísaná. Vystihol som ich, alebo som príliš subjektívny?

A oveľa ťažšie pri hodnotení poviedok je, keď človek vidí za nimi konkrétnych spisovateľov – ľudské osobnosti. Spôsobuje to veľké morálne útrapy. Čitateľ, prípadne porotca sa musí neustále pýtať:

Neublížim mojím hodnotením niekomu? Čo ak jeho/ju odraďím od ďalšieho písania, hoci má talent? Ako predpovedať reakciu autora na hodnotenie, ktoré je koniec koncov vždy subjektívne? Čo ak niekto spyšnie z pridobrého hodnotenia? Čo ak niekomu zvýrazníme niečo, čo vôbec nechcel, a on/ona zmení svoje smerovania a nebude to v súlade s jeho/jej talentom?

Naše hodnotenie môže u niekoho výrazne ovplyvniť, ako autor vníma svoje spisovateľské ambície.

Nakoniec je úplne jedno, či čítame horory, fantasy alebo sci-fi, je úplne jedno, ako ich hodnotíme. Najdôležitejšie je, že čítame dobré poviedky tak ako v tejto súťaži.

Ale načo ich vlastne čítame? Načo je na svete takáto knižka, ktorej texty nás chcú trochu postrašiť, trochu zaviesť do nereálnych svetov a trochu nám umožniť snenie o budúcnosti?

V našich školách často deťom opakujeme, že umenie je veľmi ušľachtilá činnosť, ktorá nám ponúka „*vážne morálne a všeludské posolstvá*“. Pomocou literatúry sa deti majú zušľachťovať alebo spoznávať kultúrne bohatstvo svojej vlasti.

Takéto úvahy však obmedzujú umenie a literatúru na nadbytočnú zábavu, prípadne na nepraktické poznávanie, ktoré akože dnes človeku veľmi nepomôže, ale v budúcnosti určite (– presviedčajú nás učitelia) bude môcť niečo z toho aplikovať vo svojej profesii. V takých prípadoch je umenie a literatúra len *aristokratickou zábavou*, ktorá nemá čo hľadať v súčasnom praktickom svete – ten sa predsa orientuje na technologický a ekonomický rozvoj, alebo na tvorbu zisku. Umenie, ktoré sa považuje za *zbytočné zmäkčovanie ľudského ducha*, v tomto svete nemá miesto.

Umenie, literatúra a takéto, na prvý pohľad úplne zbytočné poviedky, však nie sú len zbytočnou zábavou pre voľný čas. Ani to celé strašenie v horore nie je len na to, aby sme sa trochu báli. Ani

tie fantastické svety nie sú len na to, aby sme sa zasnivali. Všetko to má oveľa väčší zmysel a záujem o umelecké hodnoty nie je len obyčajným a zbytočným hľadaním nejakej neužitočnej krásy. Má naliehavý, *existenčný* charakter.

Začína to už u malých detí.

Malé deti sa hrajú s farbami, zvukmi, rytmom, slovami, pohybmi preto, aby zachytili a vyjadrili svoje pocity. Cez rozprávky, pesničky, kresbičky spoznávajú svet, orientujú sa v ňom, komunikujú s druhými ľuďmi. Svet je pre ne plný zázrakov a poskytuje množstvo podnetov ich zážitkom či fantázii. Je to svet, ktorý dospelý človek už takmer nepozná – ale v umení sa k nemu môže vracaf. Cez umenie môže dospelý človek *komunikovať s detským fantazijným svetom* – alebo aj *hľadať fantáziu vo svojom vlastnom živote*.

Po príchode do školy si deti spočiatku ešte uchovávajú takéto vzťahy k svetu. Je fajn, ak sme schopní pestovať v dieťati tú schopnosť *intuitívneho ponoru do skutočnosti a zmyslových pôžitkov z nej*, ktorú si priniesli z raného detstva. Je veľkou zodpovednosťou dospelých, či pomáhajú deťom odkryť nuansy života v jeho komplexnej podobe – zážitkovej, fantazijnej i racionálnej. S pomocou dospelých si deti môžu dlhšie *udržať* takéto nazeranie na svet. S pomocou dospelých ho však môžu aj veľmi rýchlo *stratiť*:

To vtedy, ak ich vedieme k poznaniu, že svet treba chápať racionálne ako skladačku užitočných a neúžitočných vecí. Ak ich presvedčame, že majú vo svete hľadať len priestor pre realizáciu svojich plánov, že svet, ľudia, veci, zvieratá sú prostriedkom pre uspokojovanie vlastných potrieb.

Ak sa to dospelým podarí, z malého dieťaťa úspešne vyrastie technokraticky orientovaný dospelý človek, ktorému chýbajú základné návyky pre vciťovanie sa do sveta druhých ľudí. Chýba mu snaha o emocionálne poznávanie, o precíťovanie toho, ako svet vnímajú druhí ľudia.

Umenie a literatúra tomu môžu zabrániť tak, že ponúkajú emócie, zmyslové zážitky, obrazy fantázie, že spochybňujú všeobecne prijaté pravdy. Ponúknu ich a vyprovokujú v nás úžas, zamyslenie, nútia nás, aby sme snivali, aby sme cítili, aby sme prežívali. Nútia nás, aby sme zabudli na naše každodenné starosti a zasnivali sa. A to je dobre, lebo človek sa nestane plným človekom bez

toho, aby fantazíroval, bez toho, aby sa rozochvel emóciami, alebo bez toho, aby prežíval pocity druhých ľudí.

Mnohí z nás vo veku niekde medzi svojím dvanástym a dvadsiatym rokom písali básne. Akoby básne v tom veku boli vhodným nástrojom na sebaujadrenie. V tom veku sme nadmieru citliví na poéziu a na ľudské osudy, na ľudské pocity. Mnohí s písaním čoskoro prestali. Niektorí si však ponechali a ďalej rozvíjajú schopnosť tvoriť obrazy, vyjadrovať ľudské emócie a budovať fantazijné svety.

Aj tí, čo píšu, aj tí, ktorí to čítajú, sú zrejme citliví na ľudské osudy.

Nie je potrebné, aby všetci písali básne, nie je potrebné, aby všetci písali poviedky. Je však veľmi dobre, ak niekto tie básne alebo tie poviedky píše. Hlavne, aby sme si všetci vedeli nájsť pôžitok z takýchto obrazov ľudského sveta.

Hoci sa pri niektorých z nich budeme aj trochu báť.

O autorovi:

Prof. PhDr. Erich Mistrík, CSc., ako vyštudovaný estetik a filozof presviedča na Pedagogickej fakulte UK v Bratislave budúcich učiteľov, že umelecká tvorba nových svetov má cenu vždy. V tomto ročníku Martinus Ceny Fantázia bol jedným z päťice porotcov.

www.erichmistrík.sk
